

Рецензия

от проф. д-р Светлана Стойчева

върху дисертационния труд на Юлиан Петков Разсуканов

Утопични дискурси в романа „Тютюн“ на Димитър Димов

за придобиване на образователната и научна степен “доктор”

Нека тръгнем от формалните към съдържателните параметри на този дисертационен труд. Впечатляващите с обема си 397 страници са организирани в класическата за дисертационния труд композиция от увод, три глави, заключение и приноси. От своя страна главите са „разбити“ в подглави със съответни подзаглавия.

Дотук свършват „удобствата“ в четенето на тази работа. Първоначалният прочит на съдържанието не може да изиграе ролята на ясен и убедителен указател за приложената изследователска логика. Трудът трябва да се чете особено внимателно, за да не се изгърве нишката „Димитър Димов“ поради многобройните контексти (някои далеч не димитърдимовски), през които минава. Много често тъкмо е уловена, и веднага се оказва преплетена с поредния изненадващ външен дискурс – отгук усещането за непрекъснато приближаване и оттласкване от предмета на изследване. Подходът всъщност е опит за постигане на „ядрената реакция“ на Умберто Еко, при която текстът на една творба се съотнася с огромно количество външни текстове, които ѝ се противопоставят или я очертават. Невинаги обаче е спазено условието за свързаността на творбата с избраните външни текстове – понякога изобилстват асоциации, някои от които са на ръба на научната адекватност.

На преден план тук е изнесен историческият и политическият контекст на романа и то по начин, по който, нека подчертаем, не е разглеждан досега. Самият докторант обяснява, че тласък за изследването му дава феноменът на едновременното разпространение на двете версии на романа след преиздаването/актуализирането през 1992 г. на първата. Паралелният им прочит доказва, че все още има какво да се открие в разликите, и то на семантично ниво, което може би е убягвало на критиците и читателите досега. Ако това е достойнство на работата, пропуск е, че липсва опората на онова, което НЕ им е убягнало, по-точно диалогът с литературноисторическите и теоретичните прочити на романите. Тази е и причината първият принос на работата да изглежда невярно формулиран: „За първи път романът „Тютюн“ на Димитър Димов е

детерминиран като самостоятелна културна единица, дистанцирана от проблема за социалистическия реализъм.“

Концепцията на автора на дисертационния труд е (перифразирано): ако първият вариант на романа показва антиутопията на капитала и възтържествуващата нова утопия, вторият, въпреки че е продукт на наложен „отгоре“ диктат, успява да стигне още по-далеч в намеците (за тези, които успяват да ги разчетат), превръщайки се от отражение в предупреждение за неминуемото превръщане и на тази утопия в поредната антиутопия. Нейния най-красноречив художествен израз докторантът вижда в думите на Ирина, „гибелен мираж“ (взети като ключови и поради това неведнъж повторени). Доказателството на тази теза е разгърнато в споменатата разбягваща се структура на въвеждане на всевъзможни утопични и антиутопични дискурси, припознати в романите „Тютюн“, с които се свързва и авторовото послание. Все пак е редно докторантът да обоснове разбирането си на термина дискурс, щом толкова основно си служи с него.

Докторантът открива скрито предизвикателство във факта, че първият вариант на „Тютюн“ е награден с Димитровска награда и почти непосредствено след това охулен почти по същите „параграфи“, по които е отличен. Дори този факт е достатъчен, за да провокира въпроса за двойствения прочит на романа и тъкмо това превключване на смисъла/посланието се опитва да улови той. Компромисната редакция, както знаем, се приема като реабилитация на автора, но предложеният от докторанта прочит отстоява позицията си, че дисутопичната картина, която се провижда под утопичната, е заложена още по-красноречиво тъкмо във втората версия. С други думи, подкопаващите „щастливото бъдеще“ стратегии във втората версия се задълбочават. Оттук заключението, че „пълноценното осмисляне на романа „Тютюн“, и в двата му варианта, принципно е било невъзможно в условията на тоталитаризма“ (Автореферат, с. 5). Тук вече споменах, че без да бъде прочетен поне Кръстьо Куюмджиев, подобно твърдение е на свой ред невъзможно.

Забелязаните интересни паралелни връзки между романа „Осъдени души“ и първата версия на „Тютюн“ (почти идентичните им краища, но и близостта на други отделни сцени (Дисертация, с. 152), съответствия между персонажите) довеждат до становището за първия „Тютюн“ като „смыслово продължение на „Осъдени души“ (Дисертация, с. 153), но е пресилено да се разглежда като негово „отражение“ (Дисертация, с. 196). Интерпретациите са релевантни. Къде обаче е доказано, че „Като основа Димитър Димов използва финала (пак преработван, но поради други причини) на известния роман на Чарлс Дикенс „Големите надежди“?! (Дисертация, с. 8). Защо е

игнориран напълно романът „Поручик Бенц“, в който биха се открили още белези на утопийни дискурси? И Първата, и Втората световна война за Германия и за България започват с исторически, да го кажем, недостиг, пораздащ утопични очаквания. Линията „Поручик Бенц“ – „Осъдени души“ – „Тютюн“ би потвърдила историческата и политическата логика, до която художествено се домогва Димитър Димов, както би илюстрирала чрез романите му диалектиката между утопия и антиутопия, която докторантът иначе дискутира през многобройните си други източници.

В работата се пресичат две изследователски линии: едната върви към търсене на логиката и механизмите на социалните и политическите утопични практики, като се търсят връзки във всички възможни посоки – дори в самата човешка природа (кое кара Homo sapiens да се доверява на „идейните миражи“); другата е в търсене на доказателства за същото в Димовите произведения (вече стана ясно, че те биха били повече, ако прочитът обхващаше цялото му творчество).

Логичен е изборът на основните утопични модели, между които се правят паралели: комунизмът, фашизмът и християнството. Либерализмът е приет за онзи източник, от който се изтеглят основните доминанти и на комунизма, и на фашизма, и на националсоциализма, всичките стигнали до отрицанието си. Неолиберализмът на XXI век подкрепя същото. Така че всички утопични сблъсъци в романа „Тютюн“ според докторанта го превръщат в социално и политически съвременен.

Ще си позволя едно сравнение, за да разбера по-добре основната теза на труда: както Димитър Димов обича да включва вътрешния диалог на персонажите си, който може буквално да тече заедно с изречените на глас думи и реплики, така и под „спазената“ схема на социалистическия реализъм, обслужваща една от най-големите обществени утопии, се прокарва идеята за антиутопичното развитие и краха на същата тази утопия, която на свой ред ще породи поредната разпознаваема лицемерна и догматична утопия. Този, наречен от докторанта „антропологически механизъм“, той се опитва буквално да разглоби, за да установи в крайна сметка твърде старите части, от които е сглобен.

Може би увлечен от днешната социална ситуация и днешното изговаряне на картината на света, подкрепен и от медицинското образование на Димитър Димов, докторантът е избрал метафората „интелектуална ваксина“ за предупреждението, което писателят отправя според него към следващите (сегашните) поколения (Дисертация, с. 37-39). Тя се отнася до дискредитирането на една от основните митологеми на комунизма – „светлото бъдеще“: „Творбата му е насочена хронологически „назад“ (към

1925/1926 – 1945 г.), но дискурсивно е прогноза за онова, което предстои да се случи с българите в тяхното „светло“ бъдеще, започнало от 9. IX. 1944 г. (Автореферат, с. 14). Отнася се и до пропагандния „социалистически хуманизъм“, достига и до развитието на либералната демокрация в „тирания на олигархите“ (изразът е взет от Димов). Пита се: могат ли да променят „историята на една предизвестена смърт“ „ваксинираните“, които няма да се поддадат на демагогията на утопиите, след като въртящият се кръг утопия-антиутопия се свързва и с особеностите на националния характер (Дисертация, с. 41) – последното изисква по-сериозно обосноваване (от друга страна, много добре е обоснована същата връзка, но за Испания – Дисертация, с. 79-87).

След това обобщено критическо разглеждане на авторовата теза, ще представя основните глави в изложението. Утопичните и антиутопичните дискурси са в основата на първа глава от дисертацията. Разграничението им на „идейни“, „политически и религиозни“, „физически“ и „исторически“ е доста условно и би било редно да се обоснове, за да не се прокрадва усещането за изкуствено надробено изложение. В първата част се набляга на родството между научния социализъм, националсоциалистическата утопия и християнството. Като „своеобразна културна матрица“ на съчетаване на религиозна основа с политически практики докторантът приема идеалната държава на Платон, поради което в дисертацията си неведнъж се връща към нея. Това е втората част на първа глава, където се разгръща главно религиозната същност на комунистическата идеология, но като закономерност: „Всички политически идеологии, които съдържат в себе си дори частични обещания за някаква утопия, неизбежно прерастват в религии от християнски тип.“ (Автореферат, с. 15). Можем ли да кажем тогава, че китайският социализъм идеологически го свързва не с традиционните религии на Китай, а с християнството? (въпросът не изисква отговор, доколкото не се отнася до обекта на труда). Именно на основата на вътрешното родене между комунистическа идеология и религията докторантът заговорва за обща дискурсивна основа на „Тютюн“ и „Осъдени души“ (Автореферат, с. 16). За да вникне в историческият опит от реализацията на утопиите (наречени поради това „физически“), докторантът се опира основно на „Политическа психология“ на Лъбон, на Оруел, на „Левиатан“ на Хобс, на „Капиталът“ на Маркс.

Втората част е посветена на различни (или идентични) социални и политически практики, обслужващи различни утопии около създаването на „Осъдени души“ и двата „Тютюн“-а, съответно и разпознаването на отражението им в отделни реплики и жестове в романите. Именно тук, на нивото на практиките, се осъществява преходът от утопия

към антиутопия. Тук се включват паралели между идентичните психопрофили на персонажи и от трите романа (нека вметна, че докторантът приема двете версии на „Тютюн“ за два различни романа, свързани помежду си, макар че приемането му не е отразено в заглавието на дисертационния труд).

В третата част, наречена „Неизбежният компромис и дискурсивният коректив на писателя Димитър Димов“, е обърнато най-голямо внимание на персонажната система (изхождайки от презумпцията, че всички персонажи са еднакво „главни“) и тук намирам един от най-приносните моменти в прочитите на окончателната версия на романа „Тютюн“. Обикновено основните двойки в романите на Димов (всичките) засенчват останалите – точно тази инерция на четене тук е напълно преодоляна. Всеки персонаж носи специфична знаковост и отваря като че ли нов дискурс. Въпреки че става дума и за „естетическия идиолект“ на писателя, докторантът се интересува много повече от семантическите кодове, които отпращат отвъд текста. Тук наистина попадаме в истински лабиринтни връзки, прокарани от субекта на дисертационния труд. Понякога изглеждат изненадващи, както обвързването на сексуалната и политическата мотивация при част от персонажите. Отговорът за тяхната релевантност невинаги може да бъде категоричен, но със сигурност ще се съгласим, че мисловният лабиринт, в който е поставен романът, разширява неговия читателски хоризонт: например декодирането на образа на Лила не само по линията на класово-партийния код, но и по линията на митологичния през името й, на християнско митологичния код на тримата братя Мореве и т.н. Вметнато: митологичните аспекти на образа на Лила са предмет на разсъждение и в текста на Юлияна Стоянова „Изгласканият Ерос“ (книгата й „Ерос и Агапе“, 2018 г.), което, предполага още един неосъществен диалог.

Учителския опит на докторанта явно му е помогнал в направените редица асоциации с други произведения от училищния канон („Дядо Йоцо гледа“, „Една българка“, „До Чикаго и назад“ и др.).

Въпреки някои спорни твърдения и спорен стил, както и направените забележки, препоръчвам на уважаемото жури да присъди на Юлиан Петков Разсуканов образователната и научна степен “доктор” – заради пребогатия контекстуален прочит, заради провокативните асоциации и интерпретации, заради интересните интертекстуални и семиотични връзки, които съдържат потенциал за обогатяване на прочита на един от най-популярните ни класици: разглеждането му не толкова като психолог на душите (това е правено), колкото като политически психолог.

12.08.21

проф. Светлана Стойчева